

Význam korespondence při výzkumu fenoménu přátelství

MARTIN KLEMENT*

The Significance of Correspondence in Research on the Phenomenon of Friendship

Abstract: Since antiquity, the phenomenon of friendship has attracted the attention of philosophers, theologians and, most recently, also of the representatives of many other scientific disciplines. At the beginning of this study, which interconnects the findings of sociology, philosophy and anthropology with the historiographical approaches, the problems going with the attempt to define the concept of “friendship” are presented in a systematic way. Afterward, the article deals with the question in which way a long-term correspondence can be used for the analysis of the relationship between two historical protagonists who have been considered as friends. The interpretation problems and the possible methodological approaches in researching the friendship of two correspondents are illustrated on the large complex of the letters between Tomáš Garrigue Masaryk and Josef Svatopluk Machar. These letters come from 1893 to 1932 and are widely unknown for large public.

Keywords: friendship; correspondence; Tomáš Garrigue Masaryk; Josef Svatopluk Machar; Aristotle; Vienna

DOI: 10.14712/23363525.2023.22

Úvodem

Za opravdovou senzaci bylo v roce 2013 považováno převedení několika set dosud neznámých dopisů, jež Tomáš Garrigue Masaryk adresoval Josefu Svatopluku Macharovi, ze soukromých rukou do Literárního archivu Památníku národního písemnictví. V médiích se tehdy dokonce hovořilo o objevu století. Literární archiv Památníku národního písemnictví totiž do té doby uchovával pouze dopisy zasláné Macharem Masarykovi. Spojením nově získaných dokumentů s již existujícím fondem vznikl soubor téměř osmi set dopisů, jenž podle historičky Heleny Kokešové nemá v kontextu Masarykovy korespondence obdoby [Kokešová 2015: 92–94]. Pozoruhodné jsou dopisy mezi Masarykem a Macharem ovšem nejen svou početností, ale také tím, že pokrývají dobu téměř 40 let – dopis zahajující vzájemnou korespondenci obou mužů nese datum 21. října 1893, poslední dopis vznikl 19. března 1932. Pro výzkumné účely má tento mohutný celek dopisů nezměrný význam, neboť dovoluje z perspektivy dvou ústředních osobností českého intelektuálního prostředí detailně vhlížet do řady politických, uměleckých a společenských událostí konce 19. a počátku 20. století. Na jeho základě lze rovněž sledovat charakteristické rysy tehdejší kultury dopisování, genezi a fungování dobových tištěných médií, transfer idejí a informací, stejně jako rozmanité fasety vztahu, který se mezi oběma korespondenty

* Mgr. Martin Klement Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i., Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8. E-mail: klement@mua.cas.cz

vyvinul [Kokešová 2021: 18–19] a který bývá se samozřejmostí nahlížen jako přátelství [Zabloudivlová 2006; Kokešová 2015 a 2021].

Během počátečního přemítání nad obsahem a koncepcí předkládané statě bylo zvažováno navázat na dosavadní chápání Masarykova a Macharova poměru. Z dokumentů získaných roku 2013 Literárním archivem Památníku národního písemnictví proto měly být hlavně extrahovány základní principy přátelství obou mužů. Leč v přímé úměrnosti ke stále hlubšímu pronikání do nitra pramenů se rozrůstala škála teoreticko-metodologických otázek, jež nakonec vedly k rozhodnutí pozměnit původní badatelské záměry. Přátelství a korespondence sice nadále spočívají v centru studie, ale korpus dochovaných dopisů Masaryka a Machara v ní předně nabývá funkce modelového souboru, na němž je ukázáno, jaký potenciál skýtá korespondence pro zkoumání o přátelství mezi dvěma dopisovateli a s jakými problémy je možné se při podobné práci střetnout. Studie proto sestává celkem ze tří částí. Otevírá ji pasáž zabývající se v širokém časovém a geografickém rozpětí nejrozmanitějšími výklady a pojetími termínu „přátelství“. Po ní následuje část, v které je na příkladu Masarykových a Macharových dopisů přimknuta pozornost k interpretačním úskalím korespondence. K jakým aspektům přátelství mohou dopisy poskytnout relevantní informace, objasňuje závěrečný oddíl práce opět za využití korespondenčního celku zanechaného Masarykem a Macharem.

Odborná literatura vzniklá v oblasti historických věd není prozatím bohatá na texty věnující se fenoménu přátelství. Jako kuriózní solitéry v ní vyčnívají monografie a studie zaměřené třeba na středověké formy přátelství [Hermanson 2019] či na přátelství v éře čínské dynastie Ming [Huang 2007a]. Problematikou přátelství se zato systematictější zabývaly jiné humanitní obory, a to především sociologie, filozofie a antropologie. Při zpracování předkládaného pojednání byly využity zejména německy a anglicky psané texty pocházející z těchto disciplín. Jejich podněty a náhledy se ve studii prolínají s historiografickým přístupem a propůjčují tak celé stati interdisciplinární ráz. Studie může být chápána rovněž jako příspěvek k novému, postupně se etabloujícímu směru historického bádání, pro nějž se vžilo označení „dějiny emocí“. V přehledovém článku z roku 2011 o výsledcích a cílech v oblasti dějin emocí upozornila německá historička Bettina Hitzerová, že tento typ bádání stojí stále ještě na začátku a není proto ani zřejmé, zda má být jeho smyslem „objevení nového předmětu uvnitř historie“ [Hitzer 2011: 2], nebo snad definování nové kategorie, která změní pohled na dějiny stejně radikálně jako kdysi pojem „gender“. Odpověď na otázku, kterou si Hitzerová v úvodu svého textu položila, zůstává stále otevřená. Na platnosti nic neztratilo ani autorčino srovnání někdejšího stavu dějin emocí s tápáním [Hitzer 2011: 1], neboť jednotnou terminologii ani jednotným teoreticko-metodologickým instrumentářiem dějiny emocí prozatím nedisponují [Švaříčková Slabáková 2016: 312]. Přesto ale díky své podnětnosti dlouhodobě upoutávají zájem stále více historiků z celého světa [Švaříčková Slabáková 2016: 292–293].

Studie o významu korespondence při výzkumu fenoménu přátelství má k dějinám emocí blízko nejen proto, že dopisy představují prostor pro vyjádření citů, ale též z toho důvodu, že přátelství a emoce spolu velice těsně souvisejí. Dle některých dokonce spadá přátelství pod zastřešující termín „emoce“. Příkladem může být Aristoteles, jenž k emocím kromě hněvu či strachu řadil též cit zvaný „philia“ [Rosenwein 2010: 14]. Nejednoznačným termínem „philia“ se ve staré řečtině dalo pojmenovat široké spektrum jevů včetně přátelství, náklonnosti a něžnosti [Baumgarten 2018: 16; Hermanson 2019: 22–23]. Jako „philia“

mohla být chápána také nesexuální forma lásky – pro smyslnou lásku znala stará řečtina substantivum „eros“ [Schmidt 2014: 42]. Ve stejném duchu považují mnozí současní autoři přátelství za určitou variantu lásky, totiž lásky bez sexuálního podtónu [Schmidt 2014: 43; Tyradellis 2015: 18]. Naopak jiní badatelé zabývající se přátelstvím spatřují mezi tímto fenoménem a láskou zásadní rozdíl. Zatímco emoci je prý pouze láska, přátelství není podle nich ničím více nežli stavem [Münkler 2015: 78]. Slovy filozofa Markuse Tiedemanna se jedná o „sociální relaci“ [Tiedemann 2014: 277]. Tyto zásadní diskrepance v náhledech na jeden a tentýž pojem nutně přivádějí k otázce, co je ve skutečnosti přátelstvím a jak jej nejlépe definovat.

Přatelství a jeho definice

S přátelstvím se to má podobně jako se sportem. Mnoho lidí se zná s někým, pro koho se hodí označení „přítel“, a snad ještě více lidí ve volném čase sportuje. V případě, že je někdo bez přátel a nevěnuje se ani žádnému sportu, má alespoň hrubou představu, jakého přítele by si přál, a tuší, že existují tělesné aktivity, pro něž se především v západní společnosti vžil termín „sport“. Jak přátelství, tak sport jsou tedy jen málokomu neznámé pojmy. Ovšem je-li vznesen požadavek po definování jednoho či druhého, vyvstávají problémy. Například o tom, co je sport, se vedou pře již více jak sto let a mezi odborníky nepanuje jednota ani v tom, zda sport považovat za antropologickou konstantu vyskytující se odpradáva ve všech částech světa, či pouze za něco, co se v 19. století rozšířilo z Anglie do Evropy a poté po celém světě [Diem 1960: X; Behringer 2012: 34; Elias 1975; Eisenberg 1997: 295; Langenfeld 2003].

K definici přátelství není možné dospět o nic snadněji. Jinak než sport, jímž lze pojmenovat nejen hraní hokeje a šachů, ale třeba také antické kultické rituály, nemá sice obrat „přatelství“ natolik mnohovýznamový charakter. Ovšem značnou polysémií vyniká slovo určené k pojmenování aktéra přátelství. Přítelem se totiž dnes může rozumět jednak osoba v úzkém vztahu k referentovi, jednak intimní partner, zvláště pokud je za přítele označen příslušník druhého pohlaví. Od chvíle, kdy se Facebook stal dominantním faktorem utváření virtuálních mezilidských vztahů, navíc došlo k inflaci a dalšímu významovému posunutí termínu „přítel“, neboť přinejmenším v realitě sociálních sítí platí za přítele i ten, jenž je někým znám pouze povrchně anebo jen z fotografií na facebookovém profilu. Jazykovou situaci v českém prostředí komplikuje ještě pojem „kamarád“, který má v některých případech schopnost zastupovat termín „přítel“, jindy je naopak používán jen pro známého člověka anebo ve formě hovorového vokálu „kámo“ degeneruje do výstelkového slova synonymního s výrazem „vole“. Sémantická úskalí okolo pojmu „přítel“ nejsou typická jen pro český jazyk. V německém jazyce například dochází k významové distinkci mezi slovním spojením „ein Freund von mir“, používaným pro jednoho z mnoha přátel, a spojením „mein Freund“, který je vyhrazen pro intimního přítele. A slova, jež mohou být obsahově shodná s pojmem „Freund“, zde sahají od termínů „Busenfreund“, „Kammerad“ a „Kumpel“ až k výrazům běžným hlavně v prostředí mládeže: „Bro“, „Buddy“, „Digga“ či „Mois“. To, co se s jazyky odehrává v současnosti, nebylo ničím neobvyklým ani v minulosti. Mezi lidmi, kteří se dříve oslovovali jako přátelé, tudíž nemusel a priori panovat hluboký přátelský vztah. Důkazem je zjištění anglického historika Alana Braye, že pro obyvatele Anglie 17. století byl „friend“ všehovšudy patron nebo klient, věřitel nebo dlužník stejně jako

člověk, jenž dokázal využít svůj vliv „k zisku peněz či urovnání sporu“ [Huang 2007b: 11]. Niterný poměr mohl být však přítomen mezi dvěma i více aktéry označujícími se zcela jinými termíny než „přítel“ a majícími možná i pro přátelství odlišný, dobově a lokálně podmíněný obrat.

Na cestě k definování přátelství se kromě jazykových nesnází musí zdolat ještě jiné překážky. Vyjde-li se z dnes běžně rozšířeného předpokladu, že přátelstvím je vztah založený na ojedinělé sympatii mezi dvěma a někdy i více jedinci, zdá se být oprávněné mluvit o více rozdílných variantách téhož jevu, variantách, jež se vyskytují v určitých sociálních skupinách a jež se vyznačují vlastní účelností, dynamikou a praktikami. Svá specifika mají dětská přátelství, uzavíraná v předškolních a školních kolektivech [Würker 2018: 85–89, 95–98], jinak fungují přátelství mezi dospělými. Ve druhé jmenované skupině nadto panují odlišnosti v třídně determinovaných typech přátelství. Jestliže příslušníci střední třídy mívají dle sociálních průzkumů více různorodých přátel i ze vzdálených distancí, přátelství těch, jejichž třída tvoří základ sociální pyramidy, se konstituuje hlavně mezi osobami úzce vyhraněného teritoria často v prostředí spolků či hospod. Z odborných studií zaznívá též podnět k distingování mužských a ženských přátelství. Jak muži, tak ženy prý spojují s přátelstvím jiná očekávání, a jiné jsou proto i formy jejich přátelských vztahů. O ženských přátelstvích hovoří odborníci jako o vztazích mimořádně intimity a emocionální kvality. Důvody tohoto rysu ženského přátelství nacházejí nejen ve společenské pozici žen, ale také v jejich genderově předurčené socializaci [Bude 2015: 38–43, 50–51; Alleweldt 2018]. Čím více se postupuje proti toku času, tím více se počet variant přátelství zmnožuje. Pro ilustraci stojí zato zmínit kamarádství frontových vojáků vynucené okolnostmi války [Hermand 2006: 122–136], homoerotické maskulinní přátelství rozbujelé v mládežnických hnutích první poloviny 20. století a později podmanivě ztvárněné v románech Jaroslava Foglara [Putna 2013: 110–114], dále protistavovsky orientované bratrství generované v turnerském a sokolském prostředí, literární přátelství německých osvícenců vznikající jako reakce na dvorní kulturu vládnoucích aristokratických vrstev [Hermand 2006: 11–12] nebo identitotvorný a s kariérou spjatý typ přátelství uvnitř středověkého kléru [Herman-son 2019: 49].

Každá z těchto variant přátelství vycházela z dobové mentality a byla ovlivněna tehdejšími společensko-politickými danostmi. Kontext doby se nutně projevoval i v úvahách myslitelů nad podstatou přátelství. Texty předních evropských učenců, kteří se zabývali přátelstvím a usilovali ozřejmit jeho esenci, představují další problém ztěžující snahu fenomén přátelství pregnančně definovat. Svými myšlenkami totiž filozofové, teologové a doboví vzdělanci napomohli zformovat rigidní, dodnes přetrvávající vizi ideálního přátelství. Na počátku tohoto paradigmatu stojí Aristoteles, jenž v návaznosti na Xenofontovy a Platónovy ideje zahrnul přátelství na stránkách *Etiky Nikomachovy* do komplexního systému učení o mravnosti. Z Aristotelova pohledu existuje několik kvalitativně odstupňovaných forem přátelství. Uzavírána jsou podle něj většinou jen nedokonalá a krátkodobá přátelství, jejichž aktéři od vzájemného vztahu očekávají převážně jen užitek nebo rozkoš. Též přátelstvím mezi rodinnými příslušníky nepřikládal Aristoteles ústřední význam. Za nejvznešenější ze všech druhů přátelství totiž vnímal ta, která panují mezi dvěma sobě rovnými, ušlechtilými, „dobrymi a v ctnosti podobnými“ [Aristotelés 2021: 183] muži, nezištně si navzájem přejícími dobro [Rapsch 2004: 27–32; Schmidt 2014: 73–77; Aristotelés 2021: 182–185, 188–189, 195]. Aristotelovy představy v mnohém přejal Cicero a adaptoval

je na římské prostředí. V didaktickém traktátu *Laelius o přátelství*, adresovaném římským politikům [Hermanson 2019: 28], Cicero například shodně s Aristotelem distinguje mezi pravým přátelstvím a jeho nedokonalými formami, zároveň však přátelství považuje za něco, čeho jsou schopni všichni poctiví muži, nikoli jen ti nejmoudřejší [Cicero 1976: 310–311, 313; Rapsch 2004: 33; Schmidt 2014: 80; Hermanson 2019: 28–30]. Cicero i Aristoteles byli v období středověku intenzivně recipováni křesťanskými filozofy, kteří jejich ideje dále prohlubovali a přizpůsobovali teologickým náhledům [Hermanson 2019: 39]. Na myšlenkovou tradici započatou Aristotelem navázali poté Michel de Montaigne, osvícenští filozofové i myslitelé doby romantismu [Montaigne 1966: 68–78; Rapsch 2004: 40–42; Schmidt 2014: 87–100]. V Aristotelově smyslu pojatý ideál přátelství následně přešel do slovníkových hesel, populární literatury, filmů a dalších médií [Hanuš 1867; Rapsch 2004: 15–16], jejichž vlivem se usadil hluboko v obecném povědomí.

Potíže aristotelovského paradigmatu jsou několikeré. Paradigma bylo po staletí utvářeno téměř výhradně jen muži a získalo tudíž silně maskulinní charakter. Nemenší problém spočívá v jeho bezprostředním sepětí s evropským myšlením. Pokud se v západním světě zakořeněná idea přátelství jakožto svazku, jenž překypuje citem a jenž spoutává dvě nezištná alter ega, pojme za určující normu, může dojít k obtížím při interpretaci přátelských vztahů pěstovaných mimo Evropu a severní Ameriku. Lehce totiž vzniká dojem, že přátelství buď nejsou v jiných kulturních oblastech dokonalá, nebo tam ani vůbec nejsou přítomná. V kolektivní monografii *The Ways of Friendship* vydané roku 2010 antropology Amitem Desaiem a Evanem Killickem je od takovýchto superiorních náhledů zrazováno s poukazem na nutnost vnímat přátelství vně evropského a severoamerického prostoru v koordinátách lokálních mentalit a tradic. Autoři dosvědčují, že na rozdíl od konceptu přátelství raženého aristotelovskou maticí nemusí být tento vztah v jiných částech světa založen na hlubokých citech. Ani nezištnost, v euroamerickém prostoru konstitutivní znak pravého přátelství, není všude pro vztah mezi přáteli *conditio sine qua non* – pro mnohé mimoevropské formy přátelství totiž mohou být charakteristická očekávání cíleně spjatá s materiálním či sociálním benefitem [Killick – Desai 2010: 8–14]. Existují rovněž místa, kde přátelství plní odlišnou funkci, než jakou s pravým přátelstvím asociují ti, kdo jsou navyklí na evropskou myšlenkovou tradici. U jihoamerického indiánského kmene Mapuche, jak ve svém příspěvku přesvědčivě dokládá Magnus Course z edinburské univerzity, patří přátelé získaní z vlastní vůle k centrálním indikátorům jedincovy schopnosti socializace a dosažení statusu „pravé osobnosti“ čili „che“. Z tohoto důvodu jsou také přátelské vztahy ostentativně uzavírány a demonstrovány při skupinovém rituálním pití vína [Course 2010]. Vše, co Amit Desai, Evan Killick a jejich kolegové zjistili během terénního výzkumu poslední let, se zdá být zjevně rovněž v mnohem starších formách přátelství uzavíraných jinde než v Evropě, případně severní Americe. Svě specifické rituály, funkce a zvláštnosti měla třeba čínská přátelství za období tří říší ve 3. století našeho letopočtu nebo za časů dynastie Ming ve 14. až 17. století [Die drei Reiche 1981: 14–15, Huang 2007b].

Vzhledem k mnohovýznamovosti slova „přítel“ a k různým označením těch, kteří mezi sebou přátelství pěstují, vzhledem k rozmanitým variantám tohoto vztahu a jeho nestejnému pojetí v jednotlivých kulturních okruzích je patrné, proč se zdánlivě jasný fenomén přátelství tak nepadně fixuje pomocí určité, všeobecně platné definice. Ve výsledku proto odborníci z nejrůznějších vědních disciplín artikulovali již takové množství definic přátelství, že je téměř nemožné získat v nich přehled, natož z nich vyvodit jakousi konečnou

definici přátelství. Především ze strany sociologů vzešla v posledních desetiletích celá plejáda nejmožnějších výkladů. O jejich přehledný souhrn se v publikaci *Soziologie der Freundschaft* z roku 2004 pokusila Alexandra Rapsch [Rapsch 2004: 53–104]. Není ale pochyb, že se od té doby zrodily další a další sociologické teorie, které si kladou za cíl osvětlit, co je přátelství. Mezi těmi, kdo se zabývají tímto fenoménem, jsou však i tací, jimž neleží na srdci snaha dokončit větu „Přátelství je ...“. Ve svých textech spíše hledají společného jmenovatele přátelských vztahů. Sociolog Dieter Korczak například v pojednání z roku 2018 uvedl, že k univerzálním, všeobecně platným znakům přátelství přináší vzájemná důvěra, pochopení, podpora a přitažlivost [Korczak 2018: 27]. Radikálněji postupovala filozofka Ina Schmidtová, neboť dle ní lze jako jedinou kvintesenci všech forem přátelství vnímat duševní spojitost [Schmidt 2014: 64]. Za opatrným přístupem Iny Schmidtové k problematice přátelství tkví zajisté její přesvědčení o nemožnosti jakékoli definice tohoto jevu [Schmidt 2014: 28–29]. Skutečně se zdá, jako by pojem „přátelství“ – naprosto shodně s pojmem „sport“ – byl něčím natolik amébovitým, že se při jeho podchycování vždy některé fasete podaří vymknout. Trefně to vyjádřil filozof a muzejní kurátor Daniel Tyradellis v úvodu katalogu k výstavě o přátelství, jež se uskutečnila roku 2015 v Německém hygienickém muzeu v Drážďanech: „[...] naše kultura postrádá jakoukoli definici přátelství, jež by nemohla být odůvodněně rozporována“ [Tyradellis 2015: 11].

Přátelství a korespondence

Pro výzkum přátelství za využití dochované korespondence, která jako jeden z typů pramene nazývaného ego-dokumenty přislubuje možnost proniknout do bezprostředního uvažování a citového světa historických aktérů, vyznívají poznatky předešlé podkapitoly nanejvýš nepříznivě. Jaké analýze mají být dopisy podrobeny, když samotný objekt bádání, to znamená přátelství, není vůbec možné jasně vyhranit? Za této situace se spontánně nabízejí dva postupy, které lze názorně osvětlit na příkladu korespondence Tomáše Garriguea Masaryka a Josefa Svatopluka Machara. V případě prvního postupu by se vyšlo z mínění, že vztah mezi korespondenty, konkrétně mezi Masarykem a Macharem, přátelstvím byl, neboť odpovídá tradovaným a v evropském prostředí všeobecně rozšířeným představám o přátelství. Z Masarykových a Macharových dopisů by se poté snadno vyvodily znaky typické pro tento druh vztahu. Vznikla by tím charakteristika přátelství Masaryka s Macharem. Některé její rysy by sice mohly být ojedinělé, jiné by ale většinou byly v souladu s definicemi vycházejícími z evropské tradice myšlení. Ve finále by tak charakteristika přátelství mezi Masarykem a Macharem přinášela jen máloco nového.

Při analýze korespondence lze zvolit též opačný postup. Z dopisů by se tudíž nevyvozovaly podstatné znaky přátelství, nýbrž vzala by se jedna z již existujících definic anebo kombinace několika konceptů a v dopisech by se hledala odpověď na otázku, zda vztah mezi korespondujícími osobnostmi zvolené definici odpovídá, či ne, jinými slovy řečeno zda přátelstvím byl, či nebyl. Zatímco slabina prvního postupu, jenž byl osvětlen v předchozím odstavci, tkví ve vygenerování ne zrovna přínosné charakteristiky přátelství mezi dvěma korespondenty, problém druhého postupu není o nic méně závažný – podle toho, jaká kritéria přátelství se na počátku rozboru zvolí, se analyzovaný vztah může jednou jako přátelství vyjevit, podruhé nikoli. Rovněž poměr mezi Macharem a Masarykem by se v důsledku této metody práce ukazoval v různých podobách. Pokud by se třeba

za výchozí bod zvolily předpoklady sociologů Niklase Luhmanna a Ursuly Nötzold-Lindenové, že přátelství je dobrovolně uzavřeným svazkem mezi dvěma dospělými, nepříbuznými, stejnopohlavními jedinci, kteří se nejen navzájem ctí, podporují a chápou, ale při společných setkáních také nenuceně chovají [Rapsch 2004: 89, 93], bylo by nasnadě Masarykův a Macharův poměr beze všeho nazvat přátelstvím. Svůj vztah začali z vlastní vůle utvářet pomocí korespondence v roce 1893, kdy Masarykovi bylo 43 let a Macharovi 29, a z jejich dopisů vyznívá dlouhodobá hluboká důvěra, náklonnost a postupně také ona nenucenost, kterou právě Luhmann ve svých úvahách vnímá jako centrální kritérium pravého přátelství. Na uvolňující se charakter vztahu poukazují především změny ve formálních aspektech korespondence. Masaryk například po počátečním oslovení Machara jako „ctěného pána“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 81–83] počal již čtvrtým dopisem svá psaní uvozovat familiárním souslovím „vážený příteli“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 84–86], hned nato „milý příteli“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 90] a nakonec od roku 1899 přechází k formuli „milý Machare“¹ ustálené nakonec v podobě „milý Machaře“.² K oslovení „milý Machare“, potažmo „milý Machaře“ namísto „milý příteli“ došlo po společném pobytu Masaryka, Machara a malíře Hanuše Schwaigera v Bystřici pod Hostýnem. Od tohoto okamžiku, jež Machar s odvoláním na George Byrona vzletně srovnal s přepřaháním koní rukou osudu,³ také Masaryk přestal být Macharovi v dopisech „slovutným mistrem“, „drahým mistrem“, „mým mistrem“ či „mistrem“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 81, 12, 159, 195] a stal se „Tomášem drahým“ nebo jednoduše „Tomášem“.⁴ Oba si navíc začali tykat.

Srovnatelně snadno, ne-li ještě snadněji, lze zohledněním jiných pojetí přátelství dospět k závěru, že to, co se rozvinulo mezi Masarykem a Macharem, rozhodně žádným přátelstvím nebylo. Když se namísto úvah badatelů typu Niklase Luhmanna a Ursuly Nötzold-Lindenové za východisko zvolí například ideál dokonalého přátelství z Aristotelovy *Etiky Níkomachovy*, vyjde náhle najevo, že Masarykův a Macharův vztah má ke kánonu vzorových přátel opravdu hodně daleko. Nesplněna zůstává ve svazku obou jmenovaných osobností zejména Aristotelova představa o rovnosti partnerů, neboť Masaryka s Macharem oddělovala věková, sociální i intelektová diference. Na jedné straně stojí multilingvní univerzitní profesor neobvyklého historicko-kulturního a společensko-politického rozhledu, na straně druhé o generaci mladší literát a úředník vídeňského Ústavu pro pozemkový úvěr [Doubek – Merhautová 2017: 20], který si gymnaziální znalosti rozšiřuje samostudiem ve chvílích svého volného času. S vědomím této nerovnosti oba svůj vztah budovali na principu nesoucím znaky určité hierarchie. Machar zaujímal do počátečních let 20. století spíše submisivní pozici, která se v jeho dopisech projevuje nejen devótním oslovením Masaryka coby „mistra“, ale také exaltovaným obdivem nad Masarykovými texty [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 188, 290; Kokešová – Kraitlová 2019: 95]⁵ a vynášením jeho osobnosti do nadřazených sfér: „Víte sám, že žijeme z Vašich myšlenek, z Vaší krve,“ napsal Machar roku 1895, „Vy jste našim otcem, Vy a jen Vy nás taky povedete“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 365]. Macharovu postoji se nelze podívat,

¹ LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 18. 10. 1899.

² LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 21. 11. 1899.

³ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 13. 9. 1899.

⁴ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 18. 9. 1899 a 24. 9. 1899.

⁵ Dále např. LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 15. 8. 1898.

protože vazba na slavnou, polarizující a četnými kontakty disponující postavu představovala pro něj něco nemálo lukrativního. Byl to právě Masaryk, kdo Macharovi umožnil publikovat v *Nové době*, kdo propagoval jeho dílo, podněcoval jeho kritické myšlení, a kdo Macharovi dopomohl ke značné vlivnosti. Sám Masaryk – soudě dle korespondence – ze vztahu rovněž nemálo profitoval, takže svazek mezi ním a Macharem vedle rovnosti porušoval i další Aristotelův předpoklad pravého přátelství čili nezištnost. Pro svůj evidentní utilitarismus se Masarykův a Macharův poměr nápadně podobá vztahu mezi spisovatelem Hermannem Hessem a Thomasem Mannem, z nichž každý měl v tom druhém ideálního propagátora a obhájce svého díla [Carlsson – Michels 2007: 232–236, 252–253, 264–265], nebo mezi Johannem Wolfgangem Goethem a Friedrichem Schillerem, v jejichž přátelství spatřoval německý literární teoretik Jost Hermand „strategicky kalkulované zájmové společenství“ [Hermand 2006: 28–48] namířené proti konkurenčním, liberálně orientovaným spisovatelům.

Ať už se pro účely výzkumu přátelství přistupuje ke korespondenci dvou libovolných aktérů prvním způsobem, to znamená, že se z korespondence vyvozují příznačné rysy jejich přátelství, anebo druhým způsobem, spočívajícím ve volbě definice přátelství a v její aplikaci na korpus dopisů, vždy hrozí riziko, že finální výsledky bádání budou zkruseny nesprávnou interpretací některých vysoce problematických aspektů analyzovaného pramene, který se zdánlivě jeví jako velmi jednoduše čitelný. Obtížně interpretovatelná je již samotná frekvence, s níž si korespondenti své listy psali. Má se na časté dopisování pohlížet jako na signál úzkého vztahu, zatímco na dlouhé odmlky v písemné komunikaci jako na projev ochlazování citů? Pakliže se jako konkrétní případ opět zvolí korespondence mezi Masarykem a Macharem, je třeba se tázat, zda si oba protagonisté byli v prvních letech svého vztahu opravdu mimořádně blízcí proto, že si psali s odstupem jen několika málo dní, a zda se v letech před první světovou válkou vzdalovali vzhledem k tomu, že jejich korespondence čítá jen pár dopisů ročně. Korelovala navíc snižující se frekvence dopisování s aférou, jež se roku 1905 rozvířila kolem domnělých defraudačních praktik redaktora *Času* Jana Herbena a během níž prožívali Masaryk s Macharem dosud nepoznanou názorovou disonanci [Zabloudivá 2006: 31]? Při pokusu nalézt možné odpovědi se musí vzít v potaz, že Masarykova a Macharova korespondence tvoří dozvuk kultu dopisování, jenž se mezi vzdělanci střední Evropy rozmohl v 18. století. Například německý spisovatel Johann Wilhelm Ludwig Gleim si svého času dopisoval s více jak 400 korespondenty [Schult 2018: 109–111]. Tolik kontaktů Masaryk s Macharem neměli, nicméně se zdá, že i pro ně podobně jako pro mnohé jiné jejich současníky znamenalo psaní dopisů svým známým z řad politiků, žurnalistů, vydavatelů, spisovatelů či umělců naprosto samozřejmou každodenní činnost, zvláště když dopisování bylo jedinou možnou cestou, jak si na dálku rychle vyměňovat informace potřebné ke koncipování různých politických a publicistických strategií. Korespondence Masaryka s Macharem tudíž plně zapadá do dobových zvyklostí. Jestliže se frekvence jejich dopisování časem snižovala, nemuselo to být nutně výsledkem nějakého osobního konfliktu. Dlouhodobý pokles se začíná projevovat již na přelomu 19. a 20. století, tedy ještě před Herbenovou aférou, a mohl mít mnoho příčin sahajících od pracovního zaneprázdnění a cestování přes osobní setkání a komunikaci až po stabilizaci vztahu, jenž ke svému trvání nepotřeboval permanentní zasilání dopisů. Vždyť Thomas Mann a Hermann Hesse si v 50. letech 20. století vyměňovali už jen hrstku dopisů ročně, aniž by to mělo negativní vliv na jejich vřelý poměr [Carlsson – Michels 2007].

Je neoddiskutovatelné, že počty ročně odeslaných a přijatých dopisů mezi dvěma korespondenty, stejně jako frekvence, s níž si své listy posílali, mohou indikovat prohloubení, případně ochlazení vztahu, leč ne pokaždé. S toutéž opatrností, jíž je třeba při posuzování četnosti korespondence a odmlk v ní, se musí přistupovat rovněž k dalšímu problematickému aspektu dopisů, a tím je míra bezprostřednosti jejich textů. Dopisy včetně těch Masarykových a Macharových budí nezdědka dojem myšlenkové i citové autenticity a spontaneity. Především při čtení listů pocházejících od značně impulzivního Machara se lze jen těžko ubránit zdání, že jsou ještě žhnoucí vyvěřelinou silných emočních erupcí svého pisatele. „Zahynutí Rakouska!“ stojí třeba v Macharově dopisu z kraje roku 1899, „Co jsme tam měli dobrého? Jsme již tak zchoulostivělí, že si netroufáme pomyslet, jak a že by se nám mohlo vést jinde líp – třeba v Prusku? Vezmi vše čert, nebojím se o národnost, pokud ji cítím v sobě; zlomí-li ty druhé něco, germanizace, vezmi čert pak i tu národnost; pak nestála za nic.“⁶ Z vlastní zkušenosti ale téměř každý ví, že v závislosti na tom, komu svůj dopis posílá, formuluje též velmi pečlivě a s velkou dávkou možná i nevědomé sebekontroly jak své ideje, tak své emoce. I prostřednictvím dopisu totiž jedinec vystupuje v určité sociální roli, která je od něj očekávána nebo do které sám sebe stylizuje. Dobře to dokumentují dva jiné Macharovy dopisy. Když Machar v roce 1904 slavil své čtyřicáté narozeniny, obdržel blahopřejný dopis od Jaroslava Vrchlického, muže, ke kterému jej kdysi vázalo srdečné osobní pouto [*Kostrbová 2011: 185–198*], avšak kterého poté kvůli jeho umělecké práci kritizoval a společně s Masarykem v korespondenci nikterak nešetřil. V dopise Masarykovi proto Machar Vrchlického gratulaci hodnotil příkře a vše zakončil strohými slovy: „Odpověděl jsem mu, že v literatuře stojíme na dvou opačných pólech, v životě proti němu nemám pranic a že sleduji všecko, co se ho týká jako člověka.“⁷ Ve skutečnosti Macharovo psaní Vrchlickému zdaleka tak chladné nebylo. Machar evidentně Vrchlického stále považoval za blízkého člověka a ubezpečil jej proto, že stopuje vše, co se týká jeho samého i jeho příbuzných. „A literatura?“ pokračoval, „Tam se můžeme rozcházet – neboť hlavní je život, ne? A tam najdeš mě i za deset let týmž, jakým jsem byl před deseti roky.“⁸ Bezesporu si psali Masaryk i Machar četné pasáže svých dopisů přímo od srdce, ale příklad Macharova odlišného způsobu vyjadřování v dopise Masarykovi a Vrchlickému naznačuje, že některé zdánlivě spontánní projevy citů a kritického nahlížení, považované v Masarykově a Macharově korespondenci za jedno z kritérií jejich vztahu, mohly být ze strany obou pisatelů strategicky uvážené formulace sloužící k udržení oboustranně výhodného poměru.

Konečně třetím úskalím korespondence, které má potenci zapříčinit zkresení výzkumu o přátelství, je jazyk. Jestliže si korespondenti nevymění všehovšudy jen pár dopisů, nýbrž jako v případě Masaryka a Machara udržují svůj písemný kontakt dlouhodobě po několik let, utváří si postupně specifický jazykový kód, který je plně srozumitelným pouze jim dvěma [*Krettenauer 2018: 127*]. Ačkoli jsou tedy Masarykovy a Macharovy dopisy psány ne příliš starou češtinou, je pro současného čtenáře nezdědka obtížné, ba nemožné prohlédnout za závoj slov, jež pisatelé v korespondenci kolem svého vztahu rozvinuli. Jejich texty jsou plné latinských sousloví, slov z nářečí, literárních aluzí, skrytých odkazů na historické i soudobé realie a dalších obrátů včetně cíleně kladených interpunkčních

⁶ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 6. 1. 1899.

⁷ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 23. 4. 1904.

⁸ LA PNP, f. J. Vrchlický, dopis J. S. Machara J. Vrchlickému s. d.

znamének. To vše u obou dvou vlivem společných prožitků s vysokou pravděpodobností okamžitě spouštělo řetězce předpokládaných asociací. U nezavěšeného čtenáře, postrádajícího klíč k onomu jazykovému kódu, však tato slova a znaky nemusí vyvolávat vůbec nic zůstávající stejně enigmatickým shlukem výrazů jako třeba následující úryvek Masarykova dopisu adresovaného Macharovi roku 1896: „A Zeit? (a Kaizl tam?) Teď konečně měl by již Zeit něco říci, a sice ukázat na ty nepořádky a bezcharakternosti, snad by se zalekli: 1) Kompromis na Moravě; 2) Volná ruka; 3) 26 posl[anců] schází – a bouřili se pro minority; 4) Kompromis v Praze! – tedy ne ze strachu před polit[ickými] ‚faktory‘, nýbrž tam, kde jsou inter suos, tam, kde nejsou ohledy polit[ické], kde by měli ukázat, co chtějí a mohou, a ukazují, že jsou – staročeši“ [Kokešová – Kraitlová 2019: 131]. Může se naopak přihodit, že ten, kdo korespondenci pročítá, aniž by byl do ní jako autor zapojen, začne spojovat svébytné asociace s pojmy či obraty, kterým pisatelé žádný podstatnější význam nepřisuzovali. K takovýmto pojmům lze přiřadit i slovo „přítel“, používané Masarykem v dopisech mezi lety 1893 až 1899 k oslovení Machara a zdánlivě prokazující přátelství obou korespondentů. Jistěže Masaryk aplikováním onoho termínu signalizoval určitý posun k neformálnosti komunikace, ale zpočátku asi nic více, jinak by totiž stejným výrazem neoslovoval v korespondenci též politiky Josefa Kaizla a Karla Kramáře [Bílek – Kokešová – Quagliatová – Ryantová 2011; Bílek – Quagliatová – Kokešová – Swierczeková 2005], o kterých měl ve zvyku psát Macharovi s krajním opovržením.

Přátelství a praktiky jeho utužení

Po druhé kapitole se situace zdá být ještě komplikovanější nežli po té první. Ke zjištění, že se fenomén přátelství vymyká jednoznačnému, všeobecně platnému pojetí, totiž přistoupily problémy s potencionálním využitím korespondence – žádný celek dopisů nepřipouští, aby jej někdo jiný dokázal číst stejným způsobem jako sami jeho původci; nadto může analýza dopisů vést jednak k charakteristice přátelství, která je pouhým derivátem starších definic, jednak k protichůdným závěrům o podstatě vztahu mezi dvěma zkoumanými korespondenty. Při hledání východiska z tohoto definičního a metodologického labyrintu se jeví vhodné jít směrem naznačeným v některých antropologických studiích [Killick 2010]. Jeho smyslem je koncentrovat se na perspektivu jednotlivých aktérů a tázat se, na jakých principech a pomocí jakých metod dvě dané osobnosti utvářely poměr oboustranně nazíraný a pojmenovaný jako přátelství. Korespondence nabývá pro takto orientovaný výzkum zvláštního významu. Může totiž napomoci rozhodnout, zda dva korespondující jedinci sami sebe jako přátele vůbec vnímali. Dojde-li se ke kladnému závěru, mohou dopisy dále velmi dobře osvětlit předpoklady uzavření přátelství a především praktiky, jimiž korespondenti svůj přátelský vztah utužovali a kultivovali.

Uvedené závěry lze konkretizovat na příkladu Masarykovy a Macharovy společné korespondence. Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, vztah mezi oběma muži nemusí na první pohled činit dojem výstavního vzoru přátelství, ovšem s ohledem na některé indicie v textech dopisů se zdá být správné usuzovat, že Masaryk s Macharem se za přátele skutečně považovali, a to přibližně do 20. let 20. století. Nesvědčí o tom ani tak od roku 1899 praktikované tykání mezi Masarykem a Macharem, ani Macharovo explicitní ubezpečování Masaryka o přátelském citu, který k němu chová, ani Masarykův dlouhodobý zvyk oslovovat Machara obratem „milý příteli“, jako především fakt, že vzájemně pěstovaný vztah

plný diskrétnosti, empatie a vzájemného duševního obohacení dokonale naplňoval Masarykovy a zřejmě též Macharovy představy o přátelství [Masaryk 2012: 383–384]. Navíc jim byl jejich poměr něčím mimořádně drahým. Jak velice si svého přátelství vážili, nejlépe dokládají poněkud paradoxně kritické momenty jejich vztahu, které jsou v korespondenci dokumentovány obzvláště na dvou místech. Prvním z nich je soubor Masarykových deseti dopisů pocházejících ze závěru roku 1905 a vztahujících se k aféře Jana Herbena. Aféra vrazila mezi Masaryka a Machara klín. Zatímco se Masaryk v návaznosti na svou dlouhodobou averzi vůči Herbenovi postavil na stranu jeho kritiků [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 235, 239, 257, 315; Kokešová – Kraitlová 2019: 118, 122, 127, 153, 162, 166],⁹ Machar zaujal opačné stanovisko. V dopisech psaných mezi 27. listopadem a 30. prosincem 1905 Masaryk reagoval na dnes již ztracená Macharova psaní. Opakovaně a ze všech sil se nejen pokoušel vysvětlit veškeré souvislosti aféry, ale také obhájit svůj vlastní postoj, aby takto zabránil hrozícímu rozpadu přátelství.¹⁰ Výsledkem velmi intenzivní a pro oba korespondenty podle všeho emočně velmi náročné komunikace bylo udržení přátelského vztahu, byť za cenu tabuizace politických témat.¹¹ O něco závažnější krizi reflektuje korespondence vzniklá v roce 1932. Od poloviny 20. let 20. století zůstával poměr mezi Masarykem a Macharem sice korektním, ale následkem Macharova problematického generálního inspektorátu v československé armádě v něm gradovala tenze [Sýkora 2009: 58–126, 131], která zapříčinila, že Masaryk a Machar své poslední dopisy vyplnili už jen výčitkami a urážkami. Zaujme ovšem, že se dvaosmdesátiletý prezident republiky ihned po obdržení předposledního Macharova dopisu jal sepsat dvanáctistránkovou odpověď,¹² jež zase Machara okamžitě podnítila k zformulování emocionálního listu zakončeného srdceryvným zvoláním: „Buď zase člověkem! Tomáši, drahý Tomáši!“¹³ Obdobně jako z dopisů psaných na konci roku 1905 vyplývá i z korespondence roku 1932, že oba své – tentokrát definitivní – odcizení prožívali bolestně, a zdá se, jako by si podvědomě přáli navrátit se do 90. let 19. století, kdy harmonie mezi nimi dosahovala takové síly, že Macharovi připadala jako „něco ze čtvrté dimenze“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 299].

Předpoklady pro navázání vztahu s takto silným souzněním se zprvu nezdály být dány. Odhlédne-li se od skutečnosti, že mezi Masarykem a Macharem existovaly výše zmíněné věkové, sociální a intelektové diference, byla na překážku rovněž jejich fyzická vzdálenost – Masaryk sídlil od roku 1882 v Praze, kdežto Machar od roku 1889 ve Vídni. Kromě toho z dopisů jednoznačně plyne, že se jejich pisatelé vyznačovali zásadními rozpory jak v charakteru, tak ve způsobu uvažování. Na rozdíl od Machara, jehož literární barvitě, marciálním jazykem artikulované dopisy poukazují na umělecké založení a vznětlivost svého původce, vytváří Masaryk prostřednictvím svých stylisticky strohých textů dojem rozmyslného, chladně uvažujícího taktika. Oba si tuto vlastní rozdílnost uvědomovali a v korespondenci ji dokonce nejednou vyzdvihovali v pojetí sebe sama jako dvojice složené z instinktivně myslícího básníka a logicky uvažujícího profesora

⁹ Dále např. LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 3. 9. 1897, 14. 2. 1898, 16. 10. 1898, 27. 10. 1898, 11. 12. 1898, 2. 6. 1899, 9. 6. 1899, 16./17. 10. 1899, 7. 12. 1900, 23. 12. 1901, 5. 10. 1902, 17. 3. 1903 a 25. 7. 1903.

¹⁰ LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 27. 11. 1905 až 30. 12. 1905.

¹¹ LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 26. 5. 1907.

¹² LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 13. 3. 1932.

¹³ ANM, f. E. Beneš, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi ze 17. 3. 1932.

[Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 187, 353].¹⁴ Přesto Masaryka s Macharem minimálně do roku 1905 více věcí spojovalo, než odlišovalo. Z jejich dopisů lze vyčíst, že měli shodný zájem o umění, historii, náboženskou problematiku, společenské záležitosti, politiku a především publicistiku. Koneckonců byla publicistika důvod, proč Masaryk roku 1893 Machara vůbec kontaktoval. Coby redaktor nově založeného periodika *Naše doba* se na něj obrátil s dotazem, zda by do revue nechtěl přispívat svými texty [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 81]. Ze všeho nejvíce však oba dva zprvu přibližoval shodný světonázor, spočívající v negaci mainstreamových fenoménů ve společnosti, umění a politice. Řádky jejich korespondence tudíž připomínají náhrdelník, na který oba v pozoruhodné jednotě a výdrži navlékali korálky nenávisti a opovržení vůči jednotlivcům, skupinám, ale i institucím: Jaroslav Vrchlický byl z jejich perspektivy „tuctový člověk“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 198], Svatopluk Čech „přímo odporný“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 215] „bačkorář a tichošlápek“,¹⁵ Eliška Krásnohorská zase „hokynářka, která se octla v literatuře“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 245], „bouchnout“ se prý muselo i do „Hlávkových koryfeů à la Brožík, Hynais, Ženíšek“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 375], Václava Choce údajně charakterizovalo „dětinství, malichernost a slepota“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 286], ještě hůře dopadl v dopisech „egoistický indiferentista“ Josef Kaizl,¹⁶ o Karlu Kramářovi alias politicky nevyvinutém „Dítěti“ ani nemluvě,¹⁷ zkrátka mladočeši – to byli dle Masaryka s Macharem „mozkem i srdcem hulvátí“ [Kokešová – Kraitlová 2019: 138], myšlenkově stejně zaostalí a zpátečníci jako vydavatelé periodika *Zvon*,¹⁸ členové tělocvičné organizace Sokol [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 379; Kokešová – Kraitlová 2019: 102], čeští emigranti v Americe,¹⁹ zalkoholizovaní Slováci [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 118–119], masy českého lidu²⁰ a tak dále. Masarykovi a Macharovi se záhy vyjevilo, že názorově stojí osamoceni téměř proti všem, a navzájem se proto utvrdili v roli národních mesiášů neboli, řečeno Macharem, datlů, kteří lezou „po chorém kmeni našeho národa“, aby z něj vytahali „červíky, larvy, pupy a podobnou bandu“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 161].

Soudržnost a vitalitu svého tandemu zajišťovali Masaryk a Machar četnými praktikami, z nichž tou nejpodstatnější se jeví nepřetržitá výměna nehmotných i materiálních věcí. Ve svých dopisech si vyměňovali nejen velmi citlivé a vzájemnou důvěru prohlubující zprávy o vlastní finanční situaci či o zdravotním stavu [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 223, 225; Kokešová – Kraitlová 2019: 106, 113],²¹ ale především všemožné údaje, jež výrazně napomáhaly afirmovat jejich světonázor a jež jim kromě toho dodávaly podněty pro publikační činnost. Až do Herbenovy aféry, v jejímž důsledku začal Masaryk nahlížet na některá

¹⁴ Dále např. LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 10. 1. 1899; LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi ze 4. 8. 1900.

¹⁵ LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 9. 3. 1906.

¹⁶ LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 30. 9. 1899.

¹⁷ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 26. 6. 1904; LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 31. 12. 1909.

¹⁸ LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 16. 9. 1900 a 10. 10. 1900.

¹⁹ LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 5. 6. 1902; AÚTGM, f. T. G. Masaryk, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 23. 6. 1902.

²⁰ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 21. 10. 1897.

²¹ Dále např. LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 19. 9. 1897, začátku dubna 1902 a 29. 5. 1904; LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 10. 6. 1898, 8. 10. 1904 a 3. 3. 1905.

témata jinak než Machar, zaujímala výměna tohoto druhu informací význačné místo v dopisech obou aktérů. S aktuálním děním dobře obeznámený Masaryk psal Macharovi o vybraných událostech zejména z české společnosti, politiky a publicistiky. Rovněž Machara odkazoval na knihy a na články v různých periodikách [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 257; Kokešová – Kraitlová 2019: 122, 134, 176–177].²² Machar na oplátku ve svých psaních detailně líčil, co nového se děje v politickém centru říše. Díky své husté síti kontaktů, k níž mimo jiné přínáleželi Karel Kramář, vídeňští dopisovatelé českých periodik Josef Penížek a Bedřich Hlaváč nebo redaktori periodika *Zeit* Heinrich Kanner a Isidor Singer, měl možnost Masarykovi zatepla sdělovat nejčerstvější novinky [Kokešová – Kraitlová 2019: 82]²³ i senzacechtivé klevety, jako třeba Kramářovy dojmy z cesty do Benešova, během které se následník trůnu údajně svěřoval ze své nenávisti k Maďarům a k německému císaři Vilémovi.²⁴ Nejinak než Masaryk upozorňoval i Machar v dopisech na texty, které jej zaujaly a mohly dle jeho názoru zaujmout také Masaryka [Kokešová – Kraitlová 2019: 157].²⁵ Veškerou tuto intenzivní výměnu informací doplňovala výměna reálných objektů. Ke svým dopisům totiž oba korespondenti nikoli výjimečně přikládali výstřižky z novin, periodika i knihy včetně těch vlastních [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 376].²⁶ Ve velkém si ad informandum posílali též dopisy, jež obdrželi od jiných členů svých rozvětvených korespondenčních sítí [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 253].²⁷ A neopomnělo se ani na dárky – jednou dostal Machar z Masarykovy dovolené na Slovensku „oštěpky, dobré jídélko“,²⁸ podruhé Masaryk od Machara z Vídně broskve.²⁹ Kdyby byl Masaryk roku 1900 při opětovném letním pobytu ve slovenské Bystrici nenechal utéct velkého medvěda,³⁰ kterého postřelil při lovu, snad by byl Macharovi poslal i medvědí kůži, o níž Machar projevil zájem už v jednom ze svých dopisů z roku 1894 [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 136].

Silnou integrační funkci měla ve vztahu Masaryka s Macharem i vzájemná pomoc, pro kterou na rozdíl od výměny světonázorově relevantních informací nepředstavoval rok 1905 zásadnější cézuru. Počáteční Macharova pomoc *Naší době* brzy překročila hranici pouhého zasílání fejetonů a změnila se v mnohostrannou péči o toto periodikum. Již koncem srpna roku 1894 Machar sděloval Masarykovi, že „Krejčí má dobré péro a bystrý zrak. Kdybych Vám směl radit, řekl bych, pozvete jej pro Naši dobu“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 126]. O měsíc později stejným způsobem jako Františka Václava Krejčího doporučoval Františka Xavera Šaldu, neboť „chlapík ten se stává jasnějším a vykysanějším“ [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 140]. Postupně se Machar na vlastní pěst snažil zajišťovat pro revue stále nové a nové přispěvatele. Ve Vídni například opakovaně jednal s polským básníkem

²² Dále např. LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 16. 1. 1897, 17. 11. 1899, 4. 2. 1901, 30. 4. 1903 a 26. 2. 1904.

²³ Dále např. LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 5. 4. 1897, 13. 4. 1899, 5. 3. 1901 a 14. 12. 1903.

²⁴ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 15. 7. 1903.

²⁵ Dále např. LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 1. 1. 1897 a 20. 4. 1898.

²⁶ Dále např. LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 13. 1. 1899, 26. 6. 1904 a 14. 7. 1912; LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 23. 7. 1899, 1. 1. 1903 a 10. 1. 1909.

²⁷ Dále např. LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 13. 1. 1897 a 20. 9. 1905; LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 23. 3. 1902 a 3. 7. 1906.

²⁸ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 22. 8. 1897.

²⁹ LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 21. 9. 1899.

³⁰ LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 16. 9. 1900.

Zenonem Przesmyckim [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 154*], s nímž údajně nakonec, jak obratem hlásil Masarykovi, „ujednal všechno; článek napíše co nejdřív“ [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 165*]. Dále Machar poskytoval Masarykovi rady v literárních záležitostech a dodával mu též podklady pro články, z nichž některé byly později s apokryfní signaturou Sursum kolektivním dílem obou dvou [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 88–89, 190, 195–196, 354, 356; Kokešová – Kraitlová 2019: 30–31, 86–87, 166*].³¹ Masaryk si Machara-literáta a jeho názorů bezpochyby velmi vážil [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 142*].³² Rád mu proto i mimo rámec *Naší doby* zasílal různé texty anebo koncepty svých děl k nahlédnutí a vyjádření [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 346; Kokešová – Kraitlová 2019: 40–41, 52–53, 94–95, 125*].³³ Recipročně Machar seznamoval Masaryka se vznikem svého satirického opusu *Boží bojovníci* [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 347–348, 350; Kokešová – Kraitlová 2019: 34*]. Během utváření textů si tak oba ve svých dopisech pomáhali tříbit své myšlenky a především si vyslovovali podporu při této tvůrčí práci. Korespondence prozrazuje, že pomoc neustala ani ve chvíli, když již dílo bylo hotovo. Zatímco Masaryk pozitivními recenzemi propagoval Macharovy knihy a roku 1910 intervenoval v Rusku za urychlení práce na přípravě ruského vydání Macharova cestopisu *Řím* [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 336; Kokešová – Kraitlová 2019: 160, 174–175*],³⁴ Machar se ve Vídni poohlížel po překladateli pro Masarykovu *Českou otázku* a kromě toho osobně distribuoval Masarykem zasláné exempláře jeho publikací [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 155, 160, 225; Kokešová – Kraitlová 2019: 37, 42*]. Avšak nejen v pracovních záležitostech si Masaryk s Macharem podávali pomocnou ruku. Rovněž v osobním životě vděčil jeden druhému za mnoho. Neznali se ještě ani rok a půl, když Machar, který zrovna vězel v „pitomé situaci“ [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 216*], obdržel od Masaryka „několik zlatý[ch]“ [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 221*]. Masaryk se také opakovaně přes své známosti snažil, aby byl Macharovi ve Vídni navýšen plat. Zároveň zvažoval různé další strategie určené k Macharovu prospěchu [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 235, 226, 308*]³⁵ a neváhal ani poskytovat pomoc Macharovým příbuzným a známým [*Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 384; Kokešová – Kraitlová 2019: 34, 57–59*].³⁶ Machar toho pro Masaryka učinil ještě více. Po několik let se ve Vídni neúnavně angažoval ve věci Masarykových finančních požadavků vyplývajících z jeho působení na univerzitě.³⁷ Vyřizoval mu zde permanentně i jiné věci, ujímal se na Masarykovu žádost potřeb různých lidí,³⁸

³¹ Dále např. LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 24. 11. 1897.

³² Dále např. LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 3. 1. 1897, 3. 11. 1898, 29. 1. 1899, 11. 3. 1901 a 5. 3. 1903; AÚTGM, f. T. G. Masaryk, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 29. 5. 1911.

³³ Dále např. LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 30. 9. 1903.

³⁴ LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 11. 4. 1910.

³⁵ Dále např. LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 8. 3. 1899 a 9. 3. 1899; LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi ze 4. 6. 1900.

³⁶ Dále např. LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 20. 12. 1908; LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 24. 12. 1908.

³⁷ Dále např. LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 5. 4. 1898, 25. 4. 1898, 22. 11. 1898, 11. 6. 1899, 16. 6. 1899, 23. 6. 1899 a 21. 7. 1899.

³⁸ Dále např. LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 13. 1. 1897, 3. 5. 1898 a 4. 4. 1909; LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 23. 1. 1897, 6. 5. 1898 a 8. 4. 1909.

a kdykoli Masaryk přijel do Vídně, hostil jej ve svém bytě [Kokešová – Kotyk – Kraitlová 2017: 272–273; Kokešová – Kraitlová 2019: 54, 95–96].³⁹

Roku 1897 nepřespával Masaryk u Macharů sám. Přijel do Vídně i se svou dcerou Alicí a učinil tím důležitý krok nejen ke sblížení obou rodin, ale hlavně k posílení svého vztahu k Macharovi.⁴⁰ Jejich vzájemný poměr se totiž postupně zdůvěrňoval, jakmile oba začali navazovat kontakty rovněž s blízkými toho druhého a jakmile se i mezi lidmi z jejich bezprostředního okruhu počala šířít lákavá známosti. V tomto mnohačetném propojování sociálních vazeb lze spatřovat poslední z významných a v korespondenci rozpoznatelných praktik, které směřovaly k posílení poměru mezi samotným Masarykem a Macharem. Vše mělo svůj začátek již v roce 1896, když Machar poprvé poskytl Masarykovi střechu nad hlavou při jeho cestě do Vídně. Masaryk tak měl příležitost seznámit se s Macharovou ženou Hedvikou a jejich dcerami Sylvou a Jiřinou. Nedlouho nato připojil Machar ke svým dopisům Masarykovi několik slov pro Charlottu Masarykovou jako reakci na jeden její dopis a zahájil tím utváření svých konexí k Masarykově rodině [Kokešová – Kraitlová 2019: 150, 157–158, 181–182]. S jejich rozvíjením pokračoval krátce poté, co jej Masaryk ve Vídni seznámil s Alicí. Červen roku 1897 totiž strávil Machar na cvičení v pražských pohoreleckých kasárnách a u Masaryků byl podle všeho často na návštěvě.⁴¹ Prý tam strávil veškeré příjemné momenty během svého pobytu v Praze, svěřil se Masarykovi v dopise ihned po svém návratu do Vídně.⁴² Obě rodiny se krok za krokem poznávaly a sblížovaly čím dál více díky společnému dopisování a shledávání. V Masarykově a Macharově korespondenci jsou obsaženy zmínky, že Alice Masaryková psala Macharům, Hedvika Macharová Alici Masarykové,⁴³ Jan Masaryk zase poslal „vyřezaniny papírové“⁴⁴ Macharovým dcerám.⁴⁵ Ne všechna rodinná setkání proponovaná Masarykem a Macharem ve společných dopisech se podařilo realizovat,⁴⁶ nicméně podle toho, co si oba muži písemně sdělovali, se Machar roku 1899 účastnil rodinné dovolené Masarykových v Bystřici pod Hostýnem, zatímco u Macharů ve Vídni se na návštěvě či pobytu vystřídal Herbert Masaryk, Alice Masaryková i Charlotta Masaryková.⁴⁷ Obzvláště k Masarykovým dětem chovali Macharovi mimořádnou náklonnost.⁴⁸ S Herbertem hodlal Machar dokonce podniknout cestu na Balkán⁴⁹ a pověřil ho též ilustrováním jedné své publikace.⁵⁰ Neváhal zřejmě navštívit Herberta i na hradě Kreuzensteinu nedaleko Vídně. Herbert byl zapojen do vnitřní výzdoby hradu vedle Hanuše Schwaigera, jenž byl původně Masarykovým známým a od roku 1899

³⁹ Dále např. LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 3. 1. 1897, 27. 2. 1900, 1. 3. 1900, 17. 3. 1900, 22. 3. 1900, 28. 5. 1901, 11. 12. 1903, 2. 7. 1905, 26. 5. 1907 a 19. 9. 1909.

⁴⁰ LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 1. 3. 1897 a s. d. (před 10. 4. 1897).

⁴¹ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi ze 17. 5. 1897.

⁴² LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 8. 7. 1897.

⁴³ Např. LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 9. 1. 1899 a 31. 8. 1903.

⁴⁴ LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi ze 14. 9. 1899.

⁴⁵ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 18. 9. 1899.

⁴⁶ Např. LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 3. 4. 1898 a 4. 8. 1900; LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 26. 8. 1900.

⁴⁷ LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 11. 12. 1898, 27. 12. 1898, s. d. [1901], 10. 9. 1903 a 24. 2. 1909; LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 10. 12. 1900 a 14. 12. 1906.

⁴⁸ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 19. 9. 1903.

⁴⁹ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopis J. S. Machara T. G. Masarykovi z 9. 1. 1899.

⁵⁰ LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 2. 12. 1899 a 12. 2. 1900; LA PNP, f. J. S. Machar, dopis T. G. Masaryka J. S. Macharovi ze 14. 2. 1900.

prostřednictvím Masaryka také Macharovým. Oba jej považovali snad za jediného společného přítele⁵¹ a, jak se zdá, právě Schwaigerovým vlivem vyměnili vzájemné distancované vykáni za důvěrné tykáni.

Uváží-li se předpoklady, které vedly k utvoření přátelského vztahu Masaryka s Macharem, a praktiky, jimiž oba protagonisté svůj poměr utužovali, nepřekvapí, že od 20. let 20. století došlo mezi nimi k urychlení již dříve započaté dezintegrace vazeb. Jejich relace byla totiž konfigurována ve společensko-politických souřadnicích přelomu 19. a 20. století. Shodně vnímali tehdejší situaci a bok po boku ji veřejně kritizovali. Společně se cítili vyvrženi a osamoceni ve svém boji. Společně tvořili a snovali různé plány, společně si za tímto účelem vyměňovali informace a pomáhali sobě, svým známým i rodinným příslušníkům toho druhého. Jakmile vznikem Československé republiky staré souřadnice zanikly, začalo definitivně upadat i to, co vztah svého času utvářelo a udržovalo. Masaryk z pozice prezidenta již nemohl – alespoň oficiálně – zastávat veškeré fasety svého někdejšího světového názoru, nemohl kritizovat a polemizovat s takovou vehemencí jako dříve. Nespolupracoval už s Macharem, a nepotřeboval tudíž ani jeho informace, natož jeho pomoc ve Vídni. Machar svůj pohled na svět rovněž přehodnocoval, ve své literární práci se navíc dávno obešel bez Masaryka a jeho zpráv. V roli generálního inspektora armády dočasně zcela přestal s publikační činností a věnoval se činnosti, k níž měl Masaryk minimální vztah. Co tehdy Machar potřeboval, to byla podpora a pomoc, ale tu mu již Masaryk ve větší míře nedokázal poskytnout. A tak ze všech někdejších formativních jevů přátelství zbyly snad už jen společné zájmy o literaturu a provázanost rodin, avšak to bylo příliš málo na to, aby vztah mohl úspěšně pokračovat a překonat budoucí názorové rozepře.

Závěrem

Jsou pojmy, které tvoří přirozenou součást slovní zásoby, přesto však není úplně jasné, co přesně označují a jak nejlépe je definovat. Do kategorie těchto slov jednoznačně spadá i termín „přátelství“, jenž bývá používán pro sociálně, genderově i historicky velmi odlišné typy vztahů. V důsledku Aristotelova vlivného spisu *Etika Nikomachova* se navíc v západní společnosti během uplynulých staletí zažila paradigmatická vize dokonalého přátelství, která se ne vždy snadno uvádí v soulad s mimoevropskými představami přátelství. Podle mnohých badatelů lze proto nanejvýš stanovit několik znaků, tvořících společného jmenovatele různých variant přátelství, nikoli ale podat exaktní a univerzálně platnou definici tohoto pojmu.

Zkoumá-li se fenomén přátelství mezi dvěma historickými aktéry, například mezi Tomášem Garriguem Masarykem a Josefem Svatoplukem Macharem, za pomoci dochované korespondence, je pochopitelně možné vyvozovat z jednotlivých dopisů typické rysy jejich vztahu, ovšem výsledkem bude charakteristika přátelství, která se v základních ohledech nebude příliš odlišovat od charakteristik přátelství jiných dvojic stejného kulturního okruhu. Jestliže se naopak ke korespondenčnímu celku přistoupí s některou již etablovanou definicí a sleduje se, zda vztah mezi korespondujícími osobnostmi přátelstvím byl či nikoli, může závěrečný soud dopadnout negativně i pozitivně podle toho, s jakými kritérii

⁵¹ Např. LA PNP, f. T. G. Masaryk, dopisy J. S. Machara T. G. Masarykovi z 8. 10. 1899, 9. 10. 1899 a 15. 10. 1899; LA PNP, f. J. S. Machar, dopisy T. G. Masaryka J. S. Macharovi z 11. 10. 1898 a 16. 10. 1898.

zvolená definice operuje. Též vztah Masaryka s Macharem lze tudíž na základě některých definic charakterizovat jako přátelství, na základě jiných definic jako účelový svazek.

Závěry, k nimž se dospěje vyvozováním charakteristiky přátelství z korespondenčního celku nebo vztažením definic přátelství na korespondenční celek, mohou být navíc často nepříznivě poznamenány chybnou interpretací některých obzvláště problematických specifik dopisů. Masarykova a Macharova vzájemná korespondence dává tušit nejen to, že ustupující frekvence dopisů nemusí nutně signalizovat utlumování vztahu, ale také že bezprostřednost v textech může být jen zdánlivá, stejně jako zdánlivě srozumitelným je i jazykový kód, kterým se oba pisatelé ve svých dopisech dorozumívali.

Jaký je tedy význam korespondence při studiu fenoménu přátelství? Korespondenční soubor zanechaný Masarykem a Macharem dokládá, že dopisy nabízejí především možnost zaujmout perspektivu jejich pisatelů a posoudit, jestli oni sami se za přátele považovali. V očích Masaryka a Machara vzájemný vztah evidentně přátelstvím byl, neboť se zdá, že důvěrnost a souznění artikulované v dopisech plně odpovídaly jejich představám o zásadách pravého přátelství. Kromě toho dopisy vypovídají, že si Masaryk i Machar společného vztahu hluboce vážili a jeho kritické momenty prožívali velmi bolestně a s nevšední emocionalitou.

Z dopisů se rovněž dají vyčíst nejen předpoklady vzniku přátelství, ale i způsoby, jakými jej jeho nositelé upevňovali. Například Masaryk a Machar chovali řadu společných zájmů, které pro jejich přátelský vztah měly tentýž konstitutivní charakter jako shodné a v dopisech permanentně artikulované světonázorové postoje, založené na ostré kritice poměrů v českých zemích. Vztah zformovaný na této bázi byl podle údajů v korespondenci po desetiletí rozvíjen intenzivní výměnou informací a předmětů, vzájemnou pomocí v pracovních i osobních záležitostech a provazováním blízkých sociálních vazeb. Je nabíledni, že se vztah mezi Masarykem a Macharem musel začít rozvolňovat, jakmile některé z rozpoznávaných předpokladů a posilujících faktorů přátelství ztrácely na síle. V plném rozsahu se tento proces rozvinul po roce 1918.

Jistěže nepůjde každý soubor dopisů analyzovat tím samým způsobem, který byl prezentován na předchozích stránkách, nicméně výše představené možnosti a limity výzkumu mohou mít pro další, tematicky podobně orientované bádání značný inspirační potenciál. Především však mohou závěry této studie vést k senzibilnějšímu nakládání s pojmem „přítel“ a také k tomu, aby si každý sám pro sebe uvědomil, co pro něj přátelství znamená a kdo je mu opravdu přítelem.

Poděkování

Studie vznikla s podporou Grantové agentury ČR v rámci řešení projektu č. 20-01057S *Přátelství v kontextu politických a literárních zápasů: Tomáš Garrigue Masaryk a Josef Svatoopluk Machar*.

Literatura

Alleweldt, Erika [2018]. Unterscheiden sich Männer- und Frauenfreundschaften? Zur Sozialstrukturierung von Freundschaft. In: Korczak, Dieter (ed.). *Freundschaft. Von Aristoteles bis Facebook*. Kröning: Asanger Verlag, s. 43–58.

- Aristotelés [2021]. *Etika Nikomachova*. Praha: Petr Rezek.
- Baumgarten, Hans-Ulrich [2018]. „Jede Freundschaft beruht auf Gemeinschaft“ (Aristoteles). Antike Freundschaftsvorstellungen und ihre Bedeutung. In: Korczak, Dieter (ed.). *Freundschaft. Von Aristoteles bis Facebook*. Kröning: Asanger Verlag, s. 13–25.
- Behringer, Wolfgang [2012]. *Kulturgeschichte des Sportes. Vom antiken Olympia bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck.
- Bílek, Jan – Kokešová, Helena – Quagliatová, Vlasta – Ryantová Marie (ed.) [2011]. *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Kaizl*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.
- Bílek, Jan – Kokešová, Helena – Quagliatová, Vlasta – Swierczeková, Lucie (ed.) [2005]. *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*. Praha: Masarykův ústav AV ČR.
- Bude, Heinz [2015]. Das Versprechen der Freundschaft. In: Tyradellis, Daniel (ed.). *Freundschaft. Das Buch*. Berlin: Matthes & Seitz, s. 38–54.
- Carlsson, Anni – Michels, Volker (ed.) [2007]. *Hermann Hesse, Thomas Mann. Briefwechsel*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Cicero, Marcus Tullius [1976]. Laelius o přátelství. In: Cicero, Marcus Tullius. *Tuskulské hovory*. Praha: Nakladatelství Svoboda, s. 303–348.
- Course, Magnus [2010]. Making Friends, Making Oneself: Friendship and the Mapuche Person. In: Desai, Amit – Killick, Evan (ed.). *The Ways of Friendship. Anthropological Perspectives*. New York – Oxford: Berghahn Books, s. 154–173.
- Die drei Reiche. Roman aus dem alten China mit vierundzwanzig Holzschnitten. Aus dem Chinesischen von Franz Kuhn* [1981]. Frankfurt am Main: Insel Verlag.
- Diem, Carl [1960]. *Weltgeschichte des Sports und der Leibeserziehung*. Stuttgart: J. G. Cotta'sche Buchhandlung.
- Doubek, Vratislav – Merhautová, Lucie [2017]. Skepse a naděje. Formování základů reformního modernismu. In: Kokešová, Helena – Kotyk, Petr – Kraitlová, Irena (ed.). *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek I (1893–1895)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, s. 5–72.
- Eisenberg, Christiane [1997]. Sportgeschichte. Eine Dimension der modernen Kulturgeschichte. *Geschichte und Gesellschaft* 23 (2): 295–310.
- Elias, Norbert [1975]. Die Genese des Sports als soziologisches Problem. In: Hammerich, Kurt – Heineemann, Klaus (ed.). *Texte zur Soziologie des Sports. Sammlung fremdsprachiger Beiträge*. Schorndorf: Hofmann, s. 81–109.
- Hanuš, Ignác Jan [1867]. Heslo „Přátelství“. In: Rieger, František Ladislav (ed.). *Riegrův slovník naučný*. Díl šestý. Praha: I. L. Kober, s. 865–866.
- Hermant, Jost [2006]. *Freundschaft. Zur Geschichte einer sozialen Bindung*. Köln: Böhlau Verlag.
- Hermanson, Lars [2019]. *Friendship, Love, and Brotherhood in Medieval Northern Europe, c. 1000–1200*. Leiden – Boston: Brill.
- Hitzer, Bettina [2011]. Emotionsgeschichte – ein Anfang mit Folgen. *H-Soz-Kult* 23. 11. 2011 [online]. Dostupné z: <<https://www.hsozkult.de>>.
- Huang, Martin W. (ed.) [2007a]. *Male Friendship in Ming China*. Leiden – Boston: Brill.
- Huang, Martin W. [2007b]. Male Friendship in Ming China: An Introduction. In: Huang, Martin H. (ed.), *Male Friendship in Ming China*. Leiden – Boston: Brill, s. 2–33.
- Killick, Evan [2010]. Ayompari, Compadre, Amigo: Forms of Fellowship in Peruvian Amazonia. In: Desai, Amit – Killick, Evan (ed.). *The Ways of Friendship. Anthropological Perspectives*. New York – Oxford: Berghahn Books, s. 46–68.
- Killick, Evan – Desai, Amit [2010]. Valuing Friendship. In: Desai, Amit – Killick, Evan (ed.). *The Ways of Friendship. Anthropological Perspectives*. New York – Oxford: Berghahn Books, s. 1–19.
- Kokešová, Helena [2015]. Ke vztahu T. G. Masaryka a Josefa Svatopluka Machara. In: Kokešová, Helena (ed.). *Politici, umělci a vědci ve veřejném prostoru na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, s. 92–101.
- Kokešová, Helena [2021]. Přátelství v kontextu politických a literárních zápasů: Tomáš Garrigue Masaryk a Josef Svatopluk Machar. In: Moskovič, Boris (ed.). *Zpravodaj Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR, v. v. i*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, s. 17–19.
- Kokešová, Helena – Kotyk, Petr – Kraitlová, Irena (ed.) [2017]. *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek I (1893–1895)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.

- Kokešová, Helena – Kraitlová, Irena (ed.) [2019]. *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek II (1896)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.
- Kostrbová, Lucie [2011]. *Mezi Prahou a Vídní. Česká a vídeňská literární moderna na konci 19. století*. Praha: Academia.
- Krettenauer, Thomas [2018]. „That's What Friends Are For“ – eine Spurensuche zum Mythos und zur Symbolik der Freundschaft in der Musik. In: Korczak, Dieter (ed.). *Freundschaft. Von Aristoteles bis Facebook*. Kröning: Asanger Verlag, s. 121–150.
- Langenfeld, Hans. [2003]. Antiker Sport? Spezielle Gedanken zu einem grundsätzlichen Problem der Sportgeschichte. In: Bertke, Ellen – Kuhn, Heike – Lennartz, Karl (ed.). *Olympisch bewegt. Festschrift zum 60. Geburtstag von Prof. Dr. Manfred Lämmer*. Köln: Deutsche Sporthochschule, s. 431–443.
- Masaryk, Tomáš Garrigue [2012]. *Univerzitní přednášky I. Praktická filozofie na základě sociologie. Etika*. Praha: Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav a Archiv AV ČR.
- Montaigne, Michel de [1966]. *Eseje*. Praha: Odeon.
- Münkler, Marina [2015]. Freundschaft als symbolisch generalisiertes Kommunikationsmedium. In: Tyradellis, Daniel (ed.). *Freundschaft. Das Buch*. Berlin: Matthes & Seitz, s. 78–87.
- Putna, Martin C. [2013]. Homosexualita v novodobé české literatuře. In: Putna, Martin C., et al. *Homosexualita v dějinách české kultury*. Praha: Academia, s. 83–181.
- Rapsch, Alexandra [2004]. *Soziologie der Freundschaft. Historische und gesellschaftliche Bedeutung von Homer bis heute*. Stuttgart: ibidem-Verlag.
- Rosenwein, Barbara H. [2010]. Problems and Methods in the History of Emotions. *Passion in Context. Journal of the History and Philosophy of the Emotions* 1 (1): 1–32 [online]. Dostupné z: <<https://alioshabielenberg.com/wp-content/uploads/2020/06/Rosenwein-2010-Problems-and-Methods-in-the-History-of-Emotions.pdf>>.
- Schmidt, Ina [2014]. *Auf die Freundschaft. Eine philosophische Begegnung oder Was Menschen zu Freunden macht*. München: Ludwig.
- Schneider, Johannes [2018]. Geschäftsfreunde – Facebook-Freunde. In: Korczak, Dieter (ed.). *Freundschaft. Von Aristoteles bis Facebook*. Kröning: Asanger Verlag, s. 75–84.
- Schult, Klaus-Dieter [2018]. Brieffreundschaften. In: Korczak, Dieter (ed.). *Freundschaft. Von Aristoteles bis Facebook*. Kröning: Asanger Verlag, s. 101–119.
- Sýkora, Petr [2009]. *Básník proti Hradu. Neposlušný občan Josef Svatopluk Machar*. Praha: Libri.
- Švaříčková Slabáková, Radmila [2016]. Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie. *Český časopis historický* 114 (2): 291–315.
- Tiedemann, Markus [2014]. *Liebe, Freundschaft und Sexualität. Fragen und Antworten der Philosophie*. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- Tyradellis, Daniel [2015]. Freundschaft. Die Einleitung. In: Tyradellis, Daniel (ed.). *Freundschaft. Das Buch*. Berlin: Matthes & Seitz, s. 6–23.
- Würker, Achim [2018]. Schulfreundschaften. In: Korczak, Dieter (ed.). *Freundschaft. Von Aristoteles bis Facebook*. Kröning: Asanger Verlag, s. 85–99.
- Zabloudivová, Jitka [2006]. Tomáš Garrigue Masaryk a Josef Svatopluk Machar. *Masarykův sborník XIII*, s. 25–46.

Martin Klement je členem Oddělení moderních politických a intelektuálních dějin na Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky, v. v. i. Zabývá se problematikou nacionalismu a dějinami tělesné výchovy, sportu a genderu.